

راهکاروقف در حل مشکلات جامعه

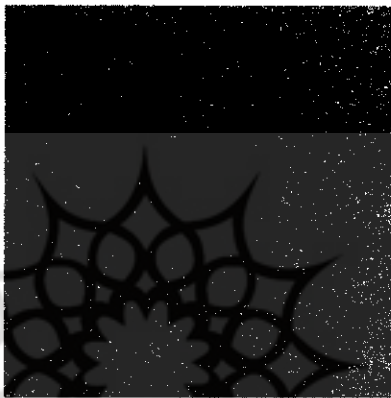
بیژن شهرامی

حکومت، انگیزه‌ای اجتماعی ضرورت‌هایی که به تشکیل حکومت در جوامع مختلف انسانی انجامیده است، بسیارند؛ همان‌گونه که ابعاد مترتب بر حیات آدمی که در بر دارنده نیازهای فردی و جمعی او نیز هست، فراوانند. تا آنجا که می‌توان گفت تشکیل دولت، پاسخی منطقی از سوی جامعه بشری به دسته عمده‌ای از نیازها و انتظاراتی است که از زندگی و تعامل چند سوئیة مبتنی بر آن دارد.

به واقع حکومت یا دولت، ساخت قدرت با بازوی اجرایی یا اداری یک جامعه سازمان‌یافته سیاسی کشور به عنوان یک کل است. اصلی‌ترین و چکیده و وظیفه مدیریت جامعه به عنوان یک سیستم عبارت است از طراحی کلان سیستم مطلوب و تعیین اهداف مرتبط نظام‌واره آرمانی برای تحول سیستم بر اساس نظام رهیافت عالی مورد پذیرش، تشخیص مسایل و درک چگونگی وقوع آنها (بالقوه یا بالفعل) و تدبیر و به‌کار بستن اقداماتی جهت رفع و حل آنها در چارچوب یک سیاست معین رو به اهداف و آرمان‌های یادشده که به صورت نهادها و سازمان‌های اداری، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی فعالیت می‌یابد.^۱

مشروعیت این حاکمیت نیز مسلم است؛ چه، خلیفه بودن آدمی در زمین به این معنا است که آنچه برای خداوند ثابت است، از جمله حق حاکمیت و اداره جامعه، به انسان انتقال یافته است. از این رو، بنیان حکومت در قرآن، بر اصل خلافت استوار است و از آن بر می‌آید که خداوند حکمرانی و به‌دست گرفتن زمام جامعه و تصرف بر طبیعت را به انسان اعطا کرده است و بدین سان، مشروعیت الهی حکومت مردمی استنتاج می‌شود.^۲

با این اوصاف می‌توان نتیجه گرفت که تشکیل حکومت به عنوان امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر، خود ناظر بر ضروریات بسیاری است که تاروپود جامعه فاخر فرهنگ و تمدن انسانی آغشته بدان‌هاست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات
پرتال جامع علوم انسانی

ضرورت بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه

یکی از وجوه فلسفه تشکیل حکومت، ضرورت بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه است؛ امری که تحقق آن علی‌رغم اهمیت سهمی که هر فرد در تشکیل آن بر عهده دارد، در گرو همگرایی و اراده جمعی افراد - که در قالب حکومت رخ می‌نماید - است.

امیرمؤمنان علی بن ابی‌طالب (ع) در نامه حکمت آگین و ماندگاری که خطاب به نماینده اعزامی خود به مصر نگاشتند، ضمن برشمردن وظایفی که حاکم اسلامی و حکومت الهی بر عهده دارند، ضرورت بهبود اوضاع و احوال جامعه را متذکر شده، می‌فرماید: «من تو را به شهرهایی می‌فرستم که دستخوش دگرگونی‌ها گردیده، گاه داد و گاهی ستم دیده، و مردم در کارهای تو چنان می‌نگرند که تو در کارهای والیان پیش از خود می‌نگری، و درباره تو آن می‌گویند که درباره آنان می‌گویی...»^۳.

حضرتش آنگاه مالک را به مشورت با دانشوران و خردمندان، نیکی به بازرگانان و صنعتگران، فقرزدایی، مردم‌داری، تأمین عدالت اجتماعی و مواردی از این دست که در بهبود اوضاع و احوال جامعه اسلامی نقش حایز اهمیتی دارند، امر فرموده، ظرایف و دقایق بسیاری را در ارتباط با آن خاطر نشان می‌فرماید.

ژرف‌نگری در این مرقوم شریف و عنایت به سیره نظری و عملی امام علی بن ابی‌طالب (ع)، ما را چونان همیشه به سوی قرآن کریم و آیات نورانی آن راهنمایی می‌نماید؛ آنجا که خدای تعالی امر به عدل و احسان و رعایت همگانی آن فرموده است: **ان الله يأمر بالعدل والاحسان...**^۴.

ناگفته پیداست که رهبران و کارگزاران حکومت هم مخاطب این آیه شریفه‌اند و بهبود اوضاع و احوال جامعه نیز از مصادیق بارز احسان، که عنایت بدان توصیه شده است.

در مجموع باید گفت که انسان پویا، جامعه ایستار را بر نمی‌تابد چه، این سکون، معارض آن پویایی است و صد البته لازمه پویایی جامعه، حفظ و گسترش پویایی حیات آدمی است، و لازمه این نیز تحریر دولت (به معنای عام آن که مشتمل بر حکومت و مردم است) به اصلاح و بهبود اوضاع و احوال جامعه در ابعاد گوناگون و متنوعی خواهد بود که بر آن مترتب است.

راهکارهای دولت‌ها

امروزه همه دولت‌ها به نوعی خود را موظف و ملزم به اصلاح و بهبود اوضاع و احوال جامعه در تمامی ابعاد آن می‌دانند با این تفاوت که برخی بر خلاف گروه دیگر، خود را از به‌کارگیری توان و استعداد بالقوه بخش‌های غیردولتی بی‌نیاز ندیده و بدان روی آورده‌اند. چه، اطمینان دارند که گروه مقابل نیز دیری نخواهد پایید که دیدگاه خود را در این باره اصلاح خواهد کرد. نکته‌ای که در این میان مجال طرح می‌یابد، این است که اصولاً راهکارهای به‌کارگرفته‌شده حایز یا فاقد چه ویژگی‌هایی هستند. به تعبیر بهتر، راهکار یا راهکارهای برتر کدام‌اند و چه خصایصی بر آنها مترتب است.

ویژگی راهکارها

راهکارهایی در زمینه بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه مؤثر واقع می‌شوند که شرایط ذیل را دارا باشند:

۱. بهره‌مندی از بودجه و اعتبارات لازم

تأمین بودجه و اعتبار طرح‌هایی که در جهت اصلاح و بهبود اوضاع و احوال جامعه اجرا می‌شوند، حایز اهمیت بسیار است؛ چرا که عدم توفیق در این راه غالباً شکست و ناکامی یا طولانی شدن زمان ثمردهی طرح‌ها را به دنبال دارد. در این میان، مشکلات کشورهای جنوب (در حال توسعه) در مقایسه با کشورهای شمال (توسعه‌یافته) بسیار وسیع و ریشه‌دارتر است؛ چه، اقتصاد بیمار و تک‌محصولی، کسری بودجه چشم‌افشا و بی‌تدبیری و سردرگمی غم‌انگیزی که آنها با آن مواجه هستند، باعث شده بسیاری از طرح‌های اصلاحی یا اصلاً به مرحله اجرا درنیایند یا در صورت اجرا، دیر هنگام به مرحله بهره‌برداری برسند.

متأسفانه وام‌های اعطایی صندوق جهانی پول، بانک‌های جهانی، دولت‌های صنعتی و ... هم به دلایل بسیار از جمله ضعف ساختار مدیریتی حاکم، تعدد مراکز تصمیم‌گیری اقتصادی و مانند آن و نیز بهره‌سنجین مرتب بر آنها - نتوانسته و نمی‌تواند گره‌گشای مشکلات عدیده ایشان در این زمینه باشد.

۲. جلب مشارکت‌های مردمی

راهکارهای به‌کارگرفته شده باید از توان و ظرفیت‌های لازم جهت جلب مشارکت‌های ملی برخوردار باشند چرا که پاره‌ای از طرح‌ها علی‌رغم برخوردار بودن از بودجه و اعتبارات لازم، به دلیل نادیده گرفتن یا کم‌توجهی به خواست و نظر مردم و

بی‌نیاز پنداشتن خود از مشارکت و حمایت عملی ایشان، راه به وادی شکست برده و با ناکامی مواجه شده‌اند. اهم مواردی که جلب مشارکت‌های مردمی را ضروری ساخته، عبارتند از:
الف. ایجاد تغییر در ساختارهای جامعه، نیازمند ایجاد تحول در رفتار و پندار افراد است.
ب. سرمایه‌های مادی و معنوی مردم، جبران‌کننده کسور بودجه‌ای است.
ج. وابستگی مقولهٔ جامعیت طرح‌ها به استفاده از نظریات و آرای مردم، معنادار و چشمگیر است.

۳. برخورداری از جایگاه دینی

شانس توفیق آن دسته از راهکارهای اصلاحی که از تأیید دین و شأن آیینی بهره‌مند هستند، به مراتب بیشتر است و این به لحاظ پایگاه رفیع و نیرومندی است که دین و مذهب از دیرباز در میان آحاد مردم داشته و دارد. به تعبیر دیگر، اگر آیینی به راهکاری بذل توجه کرد و آن را پسندیده و ارزشمند شمرد، مردم حتی به عنوان ادای تکلیف و تکریم یک وظیفه شرعی هم که شده، بدان روی خواهند آورد و این تحقق همان مشارکت و حمایتی است که در فراز قبل بدان اشاره شد. از دیگر سو، دین به لحاظ آسمانی و منبعث از وحی بودن، به ارایه احکامی همت گماشته و نظر به راهکارهایی دوخته است که خیر و صلاح جامعهٔ انسانی را با هم در نظر دارند. پس اگر راهکاری مورد تأیید دین قرار گرفت و شرایط زمان و مکان را از یاد نبرد، می‌تواند توفیق را رفیق خویش ببند.

۴. پایایی و پویایی

راهکارهایی که در طول ادوار و ازمنهٔ متمادی منشأ اثر بوده و بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی

۱. فلسفهٔ سیاسی، آنتونی کولینتین، ص ۲۱.

۲. الاسلام يقود الحياه، محمدباقر صدر، ص ۱۳۴.

۳. نهج البلاغه، نامه ۵۳.

۴. قرآن کریم، سورهٔ نحل، آیه ۹۰.

لازمه توفیق طرح‌هایی که به منظور ایجاد تحول مثبت در سطح جامعه به مرحله اجرا در می‌آیند، این است که بر حوزه عمل آنها آرامش و ثبات حاکم باشد. بدین منظور باید راه بر هر نوع تنش‌زایی و بحران‌آفرینی که زایل‌کننده این دو است، بسته بماند.

و فرهنگی جامعه را پی گرفته‌اند، به لحاظ بهره‌مندی از تجارب ارزنده، انطباقی که با شرایط و خصایص مردم و بستر جغرافیایی خویش یافته‌اند و اعتماد و اطمینانی که به سوی آنها جلب شده است، امروزه نیز به خوبی می‌توانند مؤثر واقع شوند و منشأ خدمات و برکات چشم‌افسایی در حوزه‌های مختلف جامعه بشری باشند؛ البته به شرط کارآمدی، روزآمدی و برخورداری از نوظافته‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری و توسعه دامنه فعالیت متناسب با نیازی که احساس می‌شود.

در این میان اگرچه پویایی اهمیت افزونتری می‌یابد، اما پایایی و قدمت نیز به مثابه ریشه‌ای رخ می‌نماید که قوام و قوت درخت سرسبز فرآیند خدمت به جامعه بشری، نشأت گرفته از آن است و این تلازم و هم‌آوایی زیبا و دل‌انگیز سنت و نوگرایی در قالب راهکاری توانمند و مؤثر است.

۵. گسترده‌گی

یکی دیگر از ویژگی‌های حایز اهمیت و قابل‌اعتنایی که اگر راهکارهای مورد نظر این نوشتار از آن برخوردار باشند، بهتر می‌توانند به بهبود اوضاع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه پردازند، موردی با عنوان گسترده‌گی است؛ بدین معنا که راهکار اصلاحی، امکان حضور و تأثیرگذاری را در جای‌جای کشور داشته باشد؛ نه اینکه دامنه و گستره فعالیت آن به یک یا چند استان خاص محدود باشد.

اگر یک راهکار مشارکت‌جو در جای‌جای یک سرزمین، سابقه حضور محدود و سنتی اما موفق و مردم‌پسند و توأم با سابقه‌ای درخشان و نیک داشته باشد، امروزه در مقایسه با یک راهکار مبتدی بهتر می‌تواند با احیا و گسترش کمی و کیفی حوزه‌های سنتی حضور خود، حرکت اصلاحی خویش را پی گیرد.

حضور در جای‌جای یک سرزمین، این فرصت را به یک راهکار می‌دهد که به اصلاح و بهبود اوضاع در سطح ملی و فراگیر بیندیشد نه در سطحی بسته و محدود که این نیز خود حایز اهمیت بسیار است.

۶. فراگروهی عمل کردن

لازمه توفیق طرح‌هایی که به منظور ایجاد تحول مثبت در سطح جامعه به مرحله اجرا در می‌آیند، این است که بر حوزه عمل آنها آرامش و ثبات حاکم باشد. بدین منظور باید راه بر هر نوع تنش‌زایی و بحران‌آفرینی که زایل‌کننده این دو است، بسته بماند. البته پیش از آنکه چنین انتظاری را از عوامل پیرامونی داشته باشیم، ضروری است که خود طرح و راهکار اصلاحی، از تنش‌آفرینی و ایجاد موج مبراً باشد.

از آنجا که در سطح جامعه شاهد تنوع‌های قومی، مذهبی، زبانی و مانند آن هستیم، اگر راهکارها و طرح‌ها در مقام نفی و انکار گروهی برآیند یا اقلیتی را به کلی از نظر دور بدارند، به عرصه خطرناک تنش‌زایی گام نهاده‌اند که تبعات سوء آن قابل احصا و برآورد نیست. طرح‌ها و راهکارهای تحول‌آفرین اگرچه ممکن است در بعضی از موارد به گروهی خاص عنایت ویژه داشته باشند، اما به هیچ روی از سایر گروه‌ها و اقلیت‌های قومی و مذهبی غافل نیستند چه، لازمه بهبود اوضاع و احوال جامعه در تمامی ابعاد، مشارکت صمیمانه تمامی گروه‌های تشکیل‌دهنده جامعه است.

۷. بهره‌مندی از مدیریت شایسته

یکی دیگر از ویژگی‌های اساسی و پراهمیتی که توفیق راهکارهای تأثیرگذار بر اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه تا حد زیادی منوط به آن است، بهره‌مندی آن از مدیریتی شایسته است.

در جهان معاصر، اهمیت این مقوله بسیار زیاد است تا آنجا که یکی از عوامل برتر دست یافتن به توسعه همه‌جانبه و پایدار را حاکمیت مدیریت پیشرو و کارآمد بر می‌شمارند و علم عالی مدیریت را به سبب آنکه باعث تربیت مدیران شایسته، فن‌سالار و کاردان می‌شود و زمینه به‌کارگیری سازوکارهای نوین و تبدیل ساختارهای کم‌بازده سنتی را به سامانه‌های نوین پربازده فراهم می‌آورد، حایز اهمیت بسیار تلقی کرده و به تکریم عملی آن همت گماشته‌اند؛ تا آنجا که از آن به عنوان هنر مدیریت یاد کرده و در بهره‌مندی گسترده‌تر تمامی شؤون جامعه از آن کوشیده‌اند.

بدون شک اگر راهکارهای بهبودخواه، از حاکمیت و نظارت عالی مدیران فاضل و شایسته‌ای که علاوه بر بهره‌مندی از هنر و علم مدیریت، به روحیه والای دین‌مداری آراسته و منتخب رهبر عالی جامعه نیز هستند، برخوردار باشند مفید و مؤثرتر ظاهر خواهند شد.

۸. رویکرد مجدانه به مسایل اساسی

همان‌گونه که پرداختن به کارهای جزئی و

کم‌اهمیت اگر به قیمت بی‌اعتنایی یا کم‌توجهی به

مسایل اساسی و پراهمیت تمام شود، فلاکت، در یوزگی و نهایتاً هلاکت آدمی و جامعه انسانی را رقم خواهد زد، بی‌اعتنایی راهکارها و طرح‌های بهبودخواه به مسایل کلیدی و اساسی نیز شکست و ناکامی آنها را موجب می‌شود؛ چرا که غفلت از آنها به تدریج افت بازدهی و کارایی و سلب اعتماد عمومی را موجب می‌شود که این خود اضمحلال طرح، سرخوردگی مجریان و متولیان امر و نومیدی ناظران و مخاطبین را به بار می‌آورد.

به واقع، مثال راهکارهایی که در جهت بهبود اوضاع و احوال اجتماع دچار خطا شده و امور، برنامه‌ها و پروژه‌های کم‌اهمیت را به جای مسایل و برنامه‌های مهم و استراتژیک در دستور کار خویش قرار داده‌اند، این بیت پر معناست که:

خانه از پای بست ویران است خواجه در بند نقش ایوان است

۹. جامع‌نگری

از دیگر خصایصی که طرح‌ها و راهکارهای ناظر بر بهبود اوضاع و احوال اجتماع باید از آن برخوردار باشند، صفت حایز اهمیت جامع‌نگری است؛ بدین معنا که دامنه فعالیت آنها به جای محدود شدن به یک یا چند برنامه و هدف خاص، به حوزه‌های مختلف مورد نیاز و رجوع جامعه انسانی تسری یابد.

نبود جامع‌نگری، علاوه بر اینکه از تعداد مخاطبین می‌کاهد، تأثیر طرح بر روی آنها را نیز کم‌رنگ می‌سازد. برای ایمن ماندن از این آفت بزرگ، ضروری است که مدیریت ناظر و مجری طرح، از فرآیند آسیب‌شناسی و نیازسنجی علمی - کاربردی غفلت نورزند و در جهت به‌کارگیری یافته‌های

اگر ماهیت راهکارهای مؤثر در بهبود اوضاع و احوال جامعه که خاستگاه دینی داشته یا مورد تأیید و سفارش مذهب قرار گرفته‌اند، به گونه‌ای باشد که تحصیل رضا و ثواب الهی به شکلی کاملاً نهادینه شده مد نظر مرتبین با آن (بانیان، مدیران اجرایی، استفاده‌کنندگان از ثمرات طرح) باشد، می‌توان امید فراوان داشت که اثربخشی آنها گسترده‌تر باشد.

پژوهشی در این باره گام بردارند. ناگفته پیداست که ماهیت یک کل، چیزی فراتر از ماهیت مجموعه منفک اجزای آن است و طبیعتاً پرداختن بدان نیز به مراتب تأثیرگذارتر خواهد بود.

• ۱۰. در تمام مراحل به تحصیل رضای الهی اندیشیدن

اگر ماهیت راهکارهای مؤثر در بهبود اوضاع و احوال جامعه که خاستگاه دینی داشته یا مورد تأیید و سفارش مذهب قرار گرفته‌اند، به گونه‌ای باشد که تحصیل رضا و ثواب الهی به شکلی کاملاً نهادینه شده مد نظر مرتبین با آن (بانیان، مدیران اجرایی، استفاده‌کنندگان از ثمرات طرح) باشد، می‌توان امید فراوان داشت که اثربخشی آنها گسترده‌تر باشد. در چنین حالتی، همه خود را در ارتباط و در سایه‌سار فرآیندی عبادی و الهی می‌یابند که در آن مجال تحصیل رضای خداوندی فراهم است. بدین رو، در مسیر توفیق آن، گام‌ها بر می‌دارند. طبیعی خواهد بود اگر مشاهده کنیم در چنین حالتی، آفت‌های کار (نیود و جدان کاری، کم‌کاری و ...) در مقایسه با سایر موارد بسیار کمتر مجال بروز و ظهور می‌یابد.

راهکار برتر

حال که اصلی‌ترین ویژگی‌های شایسته و بایسته راهکارهای مؤثر بر اوضاع و احوال جامعه را برشمردیم، ممکن است این پرسش به اذهان خطور کند که آیا سازوکاری را در بین راهکارهای موجود می‌توان جست که به عنوان راهکار برتر، حایز و جامع تمامی این شرایط و خصایص باشد؟ اگر با نشانه‌های جامعه اسلامی و نیز با جلوه‌های نورانی و دل‌انگیز تعاون که خدای تعالی در قرآن کریم همگان را امر بدان فرموده است^۵ آشنا باشیم، پاسخ خواهیم داد که راهکار برتر و جامع خصایص برشمرده شده، همانا سنت حسنه‌ای است که ریشه در زلال چشمه‌سار همیشه فیاض و نورآفرین دستورهای الهی دین اسلام دارد و نام آشنای آن وقف است.

وقف چیست؟

وقف، نمود عینی اندیشه بلند خیرخواهی در جامعه و نمونه‌ای آشکار از تعاون، همکاری و کمک به یکدیگر است که در جریان آن، نیکوکاران به قصد قربت^۶ و تحصیل رضای الهی، موجبات آسایش، رفاه، ترقی و بهره‌مندی دایمی (مادی و معنوی) همموعان خویش را با اختصاص همیشگی ملک و مال خود از طریق ایجاد مؤسسات خیریه، بیمارستان، دانشگاه، حوزه، مدرسه و ... یا ترتیب دادن برنامه‌های مفید، سازنده و متنوع (از قبیل مراسم مذهبی فرهنگی بورسیه طلاب و دانشجویان و ...) فراهم می‌آورند.

سابقه وقف

دیرینگی و قدمت مقوله ارزشمند وقف، چشم‌افساست؛ چنان‌که می‌بینیم در ادیان کهن، بخشی از هزینه‌های جاری آتشکده‌ها، کنیسه‌ها، کلیساها و نظیر آن، از طریق حبس عقار و ضیاع به کارگیری عایدات آنها تأمین می‌شده است.^۷ در دین مبین اسلام نیز وقف از جایگاه رفیع و در عین حال شایسته و کاملتری نسبت به سایر ادیان و مذاهب و تمدن‌ها برخوردار بوده است؛ چنان‌که می‌بینیم بزرگان دین نیز نسبت بدان اهتمام جدی ورزیده‌اند.

حکایت

آورده‌اند که پیشوای پارسایان، علی (ع) در گرماگرم تابستان، روزهای چندی را صرف حفر چاهی در خارج از شهر مدینه فرمود. چون چاه لب‌تشنه به یمن زحمات طاقت‌فرسای حضرتش به آب سرد و خوشگوار نشست، با شتاب بیرون آمد. عرق از پیشانی مبارکش روان بود. جمعیت انبوهی که نگین چاه جوشنده را حلقه‌آسا در بر داشت، زبان به تحسین گشوده بود. هر یک چیزی می‌گفت. یکی عرضه می‌داشت: علی (ع) کاردان و کوشاست. دیگری می‌گفت: حضرت با این کار، خود و خانواده‌اش را توانگر و بی‌نیاز ساخت. دیگری زمزمه می‌کرد: ای کاش

...

در این احوال، مقتدای سخاوتمندان، قلم و کاغذی طلبیدند و با نگارش وقف‌نامه‌ای، آب حاصل را مصروف این امور داشتند:

- کمک به درماندگان و بینوایان؛

- کمک به در راه ماندگان و بیماران تهیدست؛

- تأمین هزینه ازدواج دختران و پسران بی‌سرپرست؛

- انجام کارهای عام‌المنفعه^۸.

وقف در ایران نیز اگرچه سابقه درازی داشته است،

اما در دوران شکوهمند اسلامی، شاهد فراگیری و

گسترده‌گی آن در جای‌جای کشور هستیم. ساخت

صدها باب مدرسه، آب‌انبار، کاروانسرا و ... مربوط

بدین دوران، گواه این مدعاست.

امروزه نیز در پانزدهمین قرن هجرت نبی مکرم

اسلام (ص) و در عصر استقرار نظام مقدس جمهوری اسلامی، شاهد جلوه‌های بدیع و متناسب با زمان از وقف هستیم که مبشر ایجاد تحولات مثبت و سازنده در جامعه و اوضاع و احوال آن است.

و این علی‌رغم لطماتی است که این مقوله شریف از حاکمیت سیاه‌های مستبد اسلام‌ستیزی نظیر سلسله پهلوی دریافت کرده است که وقف را ناشر معارف نورانی اسلام و در عناد با مطامع و اهداف شیطانی خویش یافته بودند.

رویکرد رو به گسترشی که امروزه جامعه ما نسبت به مقوله ارزشمند وقف دارد، بازشناسی علمی و موشکافانه آن را ضروری ساخته است؛ چه، وقوف به نقش مهمی که عنصر مزبور می‌تواند در بهبود اوضاع و احوال جامعه داشته باشد، بسیار جدی و حایز اهمیت است.

در ادامه این نوشتار خواهیم کوشید نقش وقف در بهبود اوضاع و احوال جامعه را دقیق‌تر در امتداد نگاه قرار دهیم:

وقف و بهبود وضع اجتماعی جامعه

۱. مبارزه با افت معنوی

قرآن کریم، اولین برنامه اجرایی دولت پارسایان را اقامه نماز - که بهترین و عالیترین رویکرد

به مبانی و احکام نورانی اسلام است - بر می‌شمارد^۹. این امر از آنجا نشأت می‌گیرد که ستایش

خدای تعالی که فلسفه محتوم آفرینش آدمی است، تأثیری عمیق و بی‌مانند بر او و جامعه‌ای که

بدان تعلق دارد، بر جای می‌نهد و به سوی سعادت دو دنیا راهنمایش می‌شود.

برقراری ارتباط با مبدأ وجود و فراگیر شدن فرهنگ انسان‌ساز تعبد در پیشگاه باعظمت الهی،

۵. تعاونوا علی البر و التقوی قرآن کریم، سوره مائده، آیه ۲.

۶. رساله آیت‌الله بروجردی، ص ۵۵۹.

۷. امروزه در خارج از دارالاسلام نیز کنش‌هایی نظیر وقف به چشم می‌خورد؛ مانند اقدامی که آلفرد نوبل در اختصاص عایدی دارایی‌های خویش برای اعطای جایزه سالانه به سرآمدن عرصه علم، فرهنگ و صلح انجام داد؛ یا مراکزی که از سوی افراد نیکوکار برای نگهداری سالمندان و مانند آن اختصاص می‌یابد.

۸. شرح مظهر الاسرار، عطار نیشابوری، ص ۲۷۱.

۹. الذین ان مکناهم فی الارض اقاموا الصلوه قرآن کریم، سوره حج، آیه ۴۱.

برکات بسیاری در بر دارد؛ از جمله:

- تسهیل روابط جمعی؛
- تقویت انضباط فردی و اجتماعی؛
- نهادینه شدن وارستگی و آزادی؛
- گرایش انگیزه‌ها به سوی تعالی یافتن؛
- رواج تفکر ارجمند عقلانی و خردورزی؛
- تسهیل سیر صعودی و استکمالی انسان؛
- معصیت زدایی؛
- وقت شناسی؛
- رعایت حقوق فردی و اجتماعی؛
- از خود گذشتگی؛
- از بین رفتن تعارض بود و نمود.

ناگفته پیداست که تأثیر عوامل یاد شده بر بهبود بلکه نورانیت وضع اجتماعی جامعه، بس چشم‌افساست؛ اما نکته‌ای که باید بدان توجه داشت، این است که افت معنوی و تبعات بسیار سوء و دردناک آن، زاینده تعامل عوامل چندی است؛ از جمله: روزآمد، روان‌شناسانه و جذاب نبودن شیوه‌های تبلیغی-تیینی معارف و احکام نورانی اسلام؛ کمبود مراکز فرهنگی، آموزشی، هنری؛ عدم وجود دوره‌های توجیهی-آموزشی برای ائمه جماعت مدارس؛ نبود فرصت‌سنجی؛ عدم بهره‌گیری از فناوری آموزشی در امر آموزش نماز. با اندکی تأمل می‌توان دریافت که از راهکار حسنه وقف می‌توان در چاره‌اندیشی برای رفع بسیاری از عوامل برشمرده شده سود جست و بدین ترتیب، راه را برای بهبود وضع اقتصادی جامعه هموار کرد.

۲. تسهیل ازدواج

آیین مبین اسلام که بُعدی از ابعاد عدیده وجودی مترتب بر زندگی آدمی را هم از نظر دور نداشتن و زن و مرد را طبق کریمه هن لباس لکم و انتم لباس لهن^۱، مکمل و متمم یکدیگر معرفی فرموده، به سبب جامعیت، حقانیت، واقع‌بینی و بلندایی که بر آن مترتب است، ردایی فاخر و نورانی از قداست و معنویت را در بر ازدواج فرموده است چه، از یک سو آن را نصف دین خوانده و از دیگر سو، گل سرسبد و عالم‌آرایی چون پیامبر اکرم (ص) را بر آن داشته تا آن را سنت خویش بخواند و اسلامیان را بدان ترغیب فرماید. از یک سو نقش آن را در بقای نسل خاطر نشان ساخته و از سوی دیگر، آن را عاملی جهت حفظ آدمی از فحشا، زشتی، افسردگی و مانند آن دانسته است. البته این در حالی است که موانع چندی روند اقبال و گرایش جوانان به نکاح و تشکیل خانواده را کند ساخته است؛ از جمله: بیکاری، نداشتن سرمایه و امکانات، بالا رفتن توقعات افراد، دگرگون شدن فرهنگ ساده‌زیستی، تهاجم خانمان‌سوز فرهنگی و اعتیاد. به هر صورت، نظر به تأثیر ژرف و شگرفی که ازدواج در تحصیل فضایل، کاهش جرایم و معاصی، ایجاد آرامش جسمی و روانی، فراهم آوردن زمینه طهارت و پاکی اجتماع و خلاصه بهبود وضع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه دارد، باید با بهره‌گیری از تمامی امکانات و راهکارهای موجود، از جمله سنت حسنه وقف، دسترسی جوانان را بدان سهل و ساده کرد و موانع را از پیش پای آن برداشت.

۳. تأمین مسکن مناسب

امروزه تأمین مسکن مناسب برای شهروندان به عنوان عاملی حساس و تأثیرگذار بر وضع اجتماعی جامعه - از برجسته‌ترین وظایفی است که دولت‌ها در مقابل شهروندان خویش دارند؛ خواه این وظیفه را خود رأساً عهده‌دار شوند یا با تحریض بخش‌های غیردولتی، زمینهٔ تحصیل آن را فراهم آورند.

البته این در حالی است که در کشورهای در حال توسعه، گروه عمده‌ای از شهروندان، از داشتن سرپناهی مناسب بی‌بهره‌اند و همواره دغدغهٔ پیدا کردن مسکنی استیجاری یا خرید منزلی شخصی را در آینده‌ای نه چندان نزدیک دارند بدون اینکه به کیفیت آن توجه چندانی داشته باشند.

به هر حال، رفع معضل مسکن که تأمین هزینهٔ آن همواره سبب هزینهٔ خانوار را به سختی متأثر از خویش ساخته است، از یک سو مستلزم داشتن راهبردی واقع‌بینانه و نیز برداشتن موانعی است که حضور سرمایه‌های مردمی را در این بخش محدود

کرده و از دیگر سو، اعمال سیاست‌های حمایتی (نظیر وقف) در مورد کسانی است که در این باره مشکلات حاد دارند.

۴. برقراری امنیت اجتماعی

جامعهٔ انسانی برای تأمین رستگاری و بهروزی پایدار اعضای خویش باید شرایطی حیاتی را حایز باشد؛ از جمله، امنیت اجتماعی که ایجاد و تقویت آن در گرو مشارکت جدی فرد فرد اعضای اجتماع است.

دولتمردان و دولت‌های مردمی اگر چه وظیفهٔ خطیری در زمینهٔ برقراری و تقویت روزافزون امنیت اجتماعی بر عهده دارند، اما نمی‌توانند بی‌آنکه از همراهی و همدلی اعضای جامعه‌ای که خود نیز بخشی از آن هستند برخوردار باشند، توفیق را در این عرصه همواره رفیق راه خود ببابند. از آنجا که تأمین امنیت اجتماعی، خود ثمرهٔ برقراری امنیت اعتقادی، روانی، جانی، مالی و شخصیتی، زیست محیطی، بهداشتی و مانند آن است، راهکارهایی نظیر سنت وقف مجال آن را می‌یابند که با پرداختن به یک یا چند مورد از آنها به اصلاح و بهبود اوضاع جامعه بیندیشند.

۵. توسعهٔ پایدار

علل ایجادکنندهٔ ناپایداری توسعه - که از جملهٔ عوامل برهم‌زنندهٔ ثبات و بهینگی جوامع انسانی به شمار می‌آیند - متعدّدند؛ نظیر: جامع نبودن تعریفی که صحنه‌گردانان امر توسعه از این مقوله دارند، ریشه‌ای نبودن اصلاحات، ناهمگونی کمی و کیفی توجه به عرصه‌های مختلفی که فراروی امر توسعه و دخیل در آن هستند (بی‌آنکه این فرآیند حساب‌شده و منطبق بر معادلات علمی و منطقی باشد)، عدم توفیق در جلب مشارکت‌های مردمی، کمی سرمایه، نبود اعتماد و اطمینان عمومی، و عدم درک ضرورت پایداری توسعه.

از آنجا که راهکار حسنهٔ وقف، توان حذف برخی از موانع برشمرده‌شده را دارد، می‌توان با قاطعیت بدین حقیقت اذعان داشت که سنت نیک‌اندیش وقف با کمک به ایجاد و پایداری فرآیند توسعه، مدد شایان توجهی به اصلاح و بهبود وضع جامعه می‌کند.

۱۰. قرآن کریم، سورهٔ بقره، آیهٔ ۱۸۷.

۱۱. گویند فردی ساده‌اندیش بر امام محمدباقر(ع) خرده گرفت که چرا بر خلاف شیوهٔ نیاکان و اجداد طاهرینش جامه‌ای نیکو پوشیده‌اند! امام در پاسخ فرمودند که امروزه وضع اقتصادی مسلمانان و جامعهٔ اسلامی به گونه‌ای است که می‌توان جامه‌ای این‌گونه پوشید (برخلاف گذشته که فقر اقتصادی جامعه اجازهٔ این امر را نمی‌داد).

• ۶. گسترش رفاه

گذشت زمان، ادعا و اهتمام دولت‌ها در ایجاد رشد اقتصادی - که با اجرای برنامه‌های عمرانی کوتاه، میان و بلند مدت نمود می‌یابد - گسترش ارتباطات بین‌المللی، رشد جمعیت: بالا رفتن سطح توقعات شهروندان و موارد دیگری از این دست، این انتظار را در بین مردم پدید آورده است که از رفاه و راحتی و آسودگی بیشتری برخوردار باشند. این انتظار به دور از افراط‌ها و تفریط‌ها - کاملاً بجاست؛ چرا که مبین روح بلند و زندگی پویای آدمی است^{۱۱} و اصولاً خود می‌تواند موجبات رشد و اعتلای اقتصادی را نیز فراهم آورد. در این زمینه، نقش وقف کاملاً محسوس و برجسته است چه، این راهکار حسنه از دیرباز کوشیده است با ایجاد مدارس، مساجد، بیمارستان‌ها، کاروانسراها، آب‌انبارها، تکایا، پل‌ها و امثالهم، موجبات رفاه مردمان را فراهم آورد.

• ۷. رواج روحیه نیک‌اندیشی و خیرخواهی

کمرنگ شدن روحیه نیک‌اندیشی و خیرخواهی، از مهمترین آفاتی است که بهینگی وضعیت اجتماعی یک جامعه را تهدید می‌کند. این امر که صنعتی شدن جوامع نیز بدان دامن زده، قابل پیشگیری و اصلاح است. در این زمینه می‌توان به راهکار حسنه^{۱۲} وقف اشاره کرد که بازشناسایی آن به مردم می‌تواند رویکرد ایشان را معطوف خود ساخته، روحیه ارجمند خیرخواهی، نیک‌اندیشی، ایثار و از خود گذشتگی را در متن اجتماع نشر دهد.

وقف و بهبود وضع اقتصادی جامعه

• ۱. کارآفرینی و اشتغال

امروزه، کارآفرینی، از بزرگترین دغدغه‌های جوامع انسانی است چه، کار، عنصری مقدس و حایز اهمیت است که در سایه‌سار آن، علاوه بر رفع نیازهای معیشتی، آرامش، همگرایی، هویت شغلی و اعتلای شخصیتی فرد محقق می‌شود. شغل به عنوان زیرمجموعه اصلی کار، نقطه اتکای مسؤول خانواده در اداره امور خانه بوده و تأمین‌کننده سرمایه‌ای است که پایداری رابطه متعادل و مفید خانه و جامعه، نیازمند هزینه شدن آن است.

البته این در حالی است که اغلب کشورهای جهان با معضل بیکاری دست به گریبان هستند؛ با این تفاوت که در ممالک شمال، به واسطه صنعتی بودن جامعه، بالا بودن سطح درآمد ملی، وجود بیمه‌های مختلف (از جمله بیمه بیکاری) و مواردی از این دست، این معضل با درجه اهمیت کمتری مطرح است در حالی که در ممالک جنوب، به دلیل نبود سرمایه، پایین بودن درآمد ملی، توسعه نیافتگی، نبود بیمه‌ها و نهادهای حمایتی، نبود فرهنگ تولید و صادرات، این مشکل گاه تا مرز ایجاد بحران در اجتماع پیش رفته است و حل نشدنی می‌نماید.

از آنجا که چاره‌اندیشی برای تخفیف این مشکل، بدون مشارکت جدی بخش خصوصی، به انجام نخواهد رسید، ضروری است که از راهکار حسنه^{۱۳} وقف در این عرصه نیز استفاده شود؛ اما پیش از آن لازم است این ضرورت برای نیکوکاران تبیین شود تا پاره‌ای از موقوفات و عایدی آنها صرف این مهم شود؛ چه، کارآفرینی، عبارتی است که ثواب مترتب بر آن بس والا و چشم‌افساست؛ ان شاء الله.

بالا رفتن بهره‌وری موقوفات از جمله کشتزارها نیز راهکاری است که پرداختن به آن می‌تواند به

ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر بینجامد.

• ۲. تأمین بهداشت و سلامتی

رابطهٔ رونق اقتصادی و تندرستی افراد یک جامعه، رابطه‌ای قطعی و اساسی است چه، کسالت، رخوت و سستی نیروی کار، خود عاملی است که علاوه بر ایجاد تبعات سوء بسیار، افت سطح تولید (و به تبع آن بیکاری، فقر و ...) را نیز موجب می‌شود. توسعهٔ صنعتی اگرچه خود از یک سو با ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی، صوتی و ... بهداشت جسمی و روانی افراد را به خطر می‌اندازد اما از دیگر سو خود به سلامت نیروی کار نیازمند است، چه، درآمدی که از قِبَل آن نصیب جوامع می‌شود، می‌تواند نقش عمده‌ای در تأمین سلامت شهروندان ایفا کند.

اگرچه تأمین بهداشت و سلامت برای همگان ضروری است، اما این زنان و کودکان هستند که بیش از هر قشر دیگری در معرض آسیب هستند و این در حالی است که مادران، پرورش‌دهنده کودکان آینده‌ساز هستند ضمن آنکه از دامن زن، مرد به معراج می‌رود.^{۱۲} از آنجا که دولت‌های در حال توسعه همواره دغدغهٔ تأمین بهداشت چندبهدی شهروندان -خاصه مادران و کودکان- را داشته‌اند، ضرورت بهره‌گیری از راهکار حسنهٔ وقف دیگر بار رخ می‌نمایند.

این امر می‌تواند شامل احیای حوزه‌های سنتی و گسترده‌ای باشد که شاهد حضور سنت حسنهٔ وقف‌اند؛ از قبیل: احداث، توسعه و تجهیز بیمارستان‌ها، درمانگاه‌ها، خانه‌های بهداشت و مانند آن؛ یا به کارگیری برنامه‌های نوین پیشرفته‌ای از قبیل پیشگیری، اطلاع‌رسانی بهداشتی، تنظیم خانواده، و مایه کوبی.

• ۳. فقرزدایی

تنگدستی که بنا به فرمودهٔ مولای متقیان علی (ع)، مرگ بزرگتر است^{۱۳}، آفتی سترگ برای جوامع انسانی به شمار می‌آید که از رهگذر آن، گاه ایمان و اعتقاد مذهبی افراد نیز دچار تزلزل و زوال می‌شود^{۱۴}.

تأثیرات سوء فقر بر اجتماع بشری عدیده است؛ از جمله:

- به خطر افتادن ثبات وحدت و امنیت ملی؛

- به خطر افتادن استقلال مملکت (به لحاظ وابستگی پیدا کردن به قدرت‌های اقتصادی و سیاسی

بیگانه از قِبَل دریافت وام‌های کلان و ...)

- عدم استفادهٔ مطلوب از توانمندی‌های موجود در کشور؛

- شکوفا نشدن استعدادها و عدم بروز توانایی‌های افراد؛

- فرار مغزها و استعدادهای درخشان؛

- کند شدن آهنگ رشد و توسعه ملی؛

- گسترش بیسوادی، بیکاری و ...

۱۲. امام خمینی (ره).

۱۳. فقر موت الاکبر، نهج البلاغه، حکمت

۱۶۳

۱۴. در حاشیهٔ دوازدهمین کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی، از شیخ نفع‌الله عسیراف مفتی عام مسلمانان بخش آسیایی روسیه - شنیدم که گروه‌های تیشیری کاتولیک با پرداخت مقرری ماهانه و ارائهٔ خدمات پزشکی به مسلمانان نیازمند جمهوری‌های مسلمان‌نشین آسیای مرکزی و قفقاز کوشیده‌اند آنان را به تغییر دین ترغیب کنند و متأسفانه در بعضی موارد موفق هم شده‌اند.

۱۵. رقابت می‌تواند فردی و اجتماعی نیز باشد.

۱۶. انگیزش، حالت روانی انسان است که او را در جهت خاصی تجهیز، و وادار به انجام رفتارهایی قابل تعریف و مشخص می‌کند.

- پایین آمدن متوسط عمر افراد؛

- رشد سرطانی روستاگریزی و شهرنشینی.

حال که نمونه‌هایی از تأثیرات سوء فقر و تنگدستی را برشمردیم، ذکر این نکته ضروری است که راهکار حسنه وقف می‌تواند با فراهم آوردن فرصت‌های شغلی، دستگیری از نیازمندان و کمک به خوداتکایی ایشان، رواج اندیشه خیرخواهی، تقویت مؤسسات حمایتی، بسیج امکانات اندک و مانند آن راه بر فقر و تنگدستی تنگ کند و رفاه و غنای ممدوح جامعه انسانی را موجب شود.

• ۴. عمران و آبادانی دارالاسلام

ربنا ائنا فی الدنيا حسنه و فی الآخرة حسنه و فنا عذاب النار

دین مبین اسلام که تحصیل سعادت آدمی در هر دو جهان را در امتداد نگاه دارد، علاوه بر آنکه بندگان خدا را به ساختن سرائی مجلل و فاخر در دنیای پسین فرا خوانده، آنان را به عمران و آبادانی دنیایی که مزرعه آخرت است نیز دعوت فرموده. این امر خود گواهی دیگر بر جامعیت و چندبعدی بودن کاملترین شریعت آسمانی است که شعار آن تأمین سعادت‌مندی انسان‌ها در دو جهان است.

بعضی از راهکارهایی که اسلام جهت عمران و آبادانی دنیا اندیشیده، به این قرار است:

- والایی مقام کار و کارگر در اسلام؛

- ثواب‌های مترتب بر کشاورزی، غرس نهال و ...؛

- وطن‌دوستی که حسب بعضی از روایات، نشانه ایمان است.

- جلوه‌های عمرانی فریضة زکات؛

- سنت حسنه وقف که با عمران و آبادانی ظاهری و باطنی دارالاسلام، ارتباطی دیرپا داشته و دارد و احداث مدارس، مساجد، بیمارستان‌ها، کاروانسراها، آب‌انبارها، راه‌ها، پل‌ها، حسینیه‌ها، تکایا و ... مؤید آن است.

• ۵. ایجاد رقابت سالم و مفید

رقابت، فرآیندی ارزشمند است که طی آن فرد فرصت آن را می‌یابد که با خود یا با دیگری به مسابقه‌ای^{۱۵} سازنده در جهت دستیابی سریعتر و بهتر به هدفی مشخص برخیزد و از آنجایی که توأم با انگیزش^{۱۶} است و توانایی فرد را برای پیشی گرفتن از حریف متمرکز می‌کند، حایز اهمیت و تأثیر بسیار است.

امروزه توجه به همین اهمیت و تأثیر است که موجبات به‌کارگیری بیش از پیش این عنصر

کلیدی را در سازوکارهای مختلف فراهم آورده است و هرچه برکات حاصل از این امر ظهور و

بروز پررنگ‌تری می‌یابد، اراده و انگیزه لازم جهت استفاده از آن قویتر می‌شود.

در این میان، راهکار حسنه وقف نیز با ایجاد رقابت سالم و مفید بین یک فرد یا یک سامانه با خود یا با دیگر افراد و نهادها، به بهبود کمی و کیفی اوضاع اقتصادی جامعه می‌اندیشد. این رقابت بین یک فرد با خودش، از آنجا شکل می‌گیرد که او تلاش بیشتر خود را از یک سو باعث بالا رفتن تولید و نهایتاً درآمد خود می‌یابد و از دیگر سو باعث ارتقای سطح درآمد موقوفه‌ای می‌بیند که در تعامل با آن مشغول فعالیت است و عایدی آن صرف توسعه جامعه در ابعاد گوناگونی که بر آن مترتب است، می‌شود.

• ۶. تأمین اجتماعی

یکی از معضلات مهمی که ممالک جهان سوم با آن مواجه بوده و هستند، ناکارآمدی و محدودیت حوزه حضور و تأثیرگذاری نظام‌های تأمین اجتماعی و تبعات سوء این موضوع است از قبیل: نارسایی‌های بهداشت و درمان، بیکاری، و نبود بازنشستگی و سیستم‌های حمایتی و رفاه اجتماعی؛ امری که بدون اصلاح آن نمی‌توان به اعتلا و بهبود وضع اقتصادی جامعه اندیشید. این در حالی است که ممالک شمال به لحاظ بهره‌مندی از نظام‌های تأمین اجتماعی فراگیر و کارآمد، گام‌های بلند و مؤثری به سوی تأمین رفاه اجتماعی ملی برداشته و بار سنگینی را از روی دوش دولت‌های متبوع خویش برگرفته‌اند تا بدین ترتیب، آنها را وادار به صرف بارانه‌های دولتی در جهت ایجاد رونق اقتصادی کنند.

با توجه به آنچه که ذکر آن رفت، شایسته است به نقشی که راهکار حسنه وقف می‌تواند در مسیر جبران بخشی از کاستی‌ها و نارسایی‌های نظام‌های تأمین اجتماعی داشته باشد، اشارت کنیم؛ امری که عنایت بیش از پیش بدان، مرهمی بر زخم‌های کهنه و متعددی خواهد گذاشت که اقتصادهای وابسته و بیمار ممالک جنوب بدان گرفتارند.

• ۷. به‌کارگیری پتانسیل‌های نهفته

بخش خصوصی

یکی از عوامل مؤثر در بهبود اوضاع اقتصادی

جامعه، به‌کارگیری توان و قابلیت‌های گسترده و دست‌نخورده بخش خصوصی در این راستاست که ممالک جنوب در مقایسه با کشورهای شمال، از آن کمتر سود برده‌اند؛ البته لازمه این امر نیز اتخاذ راهکارها و سازوکارهایی است که طی آن اعتماد صاحبان سرمایه جلب شود.

نکته‌ای که در این میان حایز اهمیت فراوان است، این است که اگر صاحبان سرمایه نه به امید تحصیل سود مالی، بلکه از سر نیک‌اندیشی و به امید کسب سود معنوی به سرمایه‌گذاری اهتمام ورزند و عایدی حاصل نیز صرف ایجاد رفاه اجتماعی گردد، اوضاع و احوال جامعه به لحاظ اقتصادی بهبود قابل ملاحظه‌ای خواهد یافت.

به هر حال، راهکار حسنه وقف، با دامن زدن به روحیه والای خیرخواهی در جامعه می‌تواند به هدایت توان و سرمایه‌های نیرومند بخش مردمی در جهت اجرای برنامه‌های عمرانی عام‌المنفعه بینجامد و تأثیری قابل توجه در رشد اقتصادی کشور و بهبود وضع درآمدی و معیشتی مردم بر جای نهد؛ امری که ضرورت آن امروزه بیش از هر زمان دیگری رخ نمایانده است.

وقف و بهبود وضع فرهنگی جامعه

• ۱. توسعه کمی و کیفی اماکن مذهبی

اماکن مذهبی اسلامی، خاصه مساجد، حایز اهمیت بسیارند چه، از یک سو تعدد و رونق و آبادانی آنها معرف دین‌مداری و سعادت‌مندی دنیایی و آخرتی جامعه است و از دیگر سو، یکی از کارکردهای اساسی آنها، فرهنگ‌سازی در گستره شکوهمند تمدن اسلامی است. نقش اخیر، علی‌رغم حایز اهمیت بودن سایر کارکردها در روزگاری که تهاجم فرهنگی چشم به

۱۷. مسجد سنگر است. سنگرها را حفظ کنید.

غارت گنجینه ارزشمند و ذی قیمت موارث معنوی جوامع دین مدار شرقی دوخته، واجد اهمیت بیشتری است. البته جایگاهی که اماکن مذهبی در دارالاسلام دارند، به هیچ روی قابل مقایسه با جایگاهی که در قلمرو سایر ادیان دارند نیست چرا که اصولاً در اسلام، فرهنگ از مرتبتی فرامند و باشکوه برخوردار است؛ ضمن آنکه مباحث و کنش‌هایی که در مساجد مجال طرح می‌یابند، بسیار اساسی‌تر و متنوع‌تر است. تا آنجا که می‌توان گفت زندگانی مسلمین با تمامی ابعادی که بر آن وارد است، با مساجد ارتباطی دیرینه و تنگاتنگ داشته و دارد؛ از اقامه فرایض انسان‌ساز گرفته تا طرح مسایل سیاسی پیچیده، بسیج افراد برای شتافتن به میادین کارزار و جهاد (نظامی، دانشگاهی، اقتصادی ...)، تعلیم و تعلم و مانند آن.

از دیگر سو، به گواه تاریخ، مساجد در جای جای دارالاسلام همواره مهمترین پناهگاه مردم و مستحکمترین سد در برابر نفوذ اجانب استعمارگر بوده‌اند چه، به تعبیر حکیمانانه امام خمینی (ره)، مساجد سنگرند و می‌باید سنگرها را پاس داشت^{۱۷}. عنایت به مطالب یادشده از یک سو و درک ضرورت ارتقای توان اماکن مذهبی در جذب و اغنای نسل جوان و سایر آحاد جامعه از سوی دیگر، اهمیت بهره‌گیری از راهکار وقف جهت توسعه کمی و کیفی اماکن مذهبی را آشکار می‌سازد. ناگفته پیداست که سهم توسعه فوق در بهبود وضع فرهنگی جامعه، قابل ملاحظه خواهد بود.

۲. توسعه کمی و کیفی فضاهای آموزشی، فرهنگی و ...

نقشی که راهکار وقف می‌تواند از طریق توسعه کمی و کیفی فضاهای آموزشی، فرهنگی، هنری و مانند آن در فرآیند بهبود وضع فرهنگی جامعه ایفا کند، بسیار مهم است و این به واسطه عوامل ذیل است:

- تأثیر مستقیم توسعه همه‌جانبه فضاهای آموزشی و فرهنگی بر بهبود وضع فرهنگی اجتماع؛
- جوان بودن بافت جمعیتی کشور؛

- بالا بودن سطح رغبت مردم به تحصیل، هنرآموزی و فعالیت‌های فرهنگی؛
- بالا بودن سطح بیسوادی؛

- کسر شدید بودجه نظام آموزشی؛
- پایین بودن ظرفیت دانشگاه‌ها، حوزه‌های علوم دینی و سایر مراکز آموزش عالی و فرهنگی هنری؛

- کمبود فضاها و تجهیزات شایسته آموزشی، فرهنگی، هنری و ...؛

- جایگاه فرامند تعلیم و تعلم در دین رسمی کشور (شرع مقدس اسلام).

عنایت بدین مطلب که بهبود پایدار و اساسی اوضاع فرهنگی جامعه، بدون توسعه کمی و کیفی فضاهای آموزشی میسر نیست، اهمیت حضور راهکار وقف در این عرصه بیش از پیش آشکار می‌شود.

۳. تدارک برنامه‌های هدفمند و ارزنده فرهنگی، مذهبی، هنری و ...

اوضاع فرهنگی جامعه، متأثر از رویدادها و برنامه‌های فرهنگی است از قبیل: میلادیه‌ها، مراسم دعا، اعتکاف و مانند آن، همایش‌ها، جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها، مسابقات و دیگر برنامه‌های متنوع فرهنگی. مذهبی، هنری، اجرای نمایش (از جمله نمایش‌های مذهبی، اساطیری و ...)، اکران فیلم‌های سینمایی، و برپایی کنسرت‌های موسیقی.

حال اگر انتظار داشته باشیم که این رویدادها تأثیری دلخواه از خود بر جای نهند، شایسته است که از یک سو از تولیدات ارزشمند فرهنگی، مذهبی، هنری و ... حمایت‌های مالی و معنوی لازم به عمل آید و از دیگر سو ضمن احیای برنامه‌های فرهنگی و هنری ارزشمند اما متروک (از قبیل شاهنامه خوانی و تعزیه)، بر کیفیت و دامنه حضور در مسابقاتی نظیر مسابقه سراسری حفظ، قرائت و تفسیر قرآن کریم، مسابقه کتاب‌خوانی و نقد کتاب و سایر مسابقات فرهنگی، مذهبی، هنری افزوده شود.

جهت تحقق این مهم شایسته است از عایدی برخی موقوفات که برنامه مصرفی خاصی برای آنها در نظر گرفته نشده بهره گرفته شود ضمن آنکه سعی شود نیکوکاران، موقوفاتی را نیز جهت شکل‌گیری برنامه‌های فوق که تأثیرگذاری آنها در عصر حاضر بسیار قابل ملاحظه است، اختصاص دهند. بدون شک، وقفهای جدید و متناسب با مقتضیات روز که می‌توانند تأثیرات عمیقی را موجب شوند، هنگامی شکل خواهند گرفت که تبلیغات مناسب و دامنه‌داری در این زمینه ارایه شود.

۴. نشر کتب سودمند

کتاب است آئینه روزگار

که بینی در او رازها بی‌شمار

کتاب را مرآت روزگار خوانده‌اند که در پهنای

سیمای ارجمند آن می‌توان نظاره‌گر اسرار نمان و

رازهای دور و دراز بود و در اهمیت آن همین بس که

پیامبر عظیم‌الشان اسلام (ص) فرمود: اگر قلم نبود، ملک و دین برقرار نمی‌ماند و زندگی شایستگی امکان نمی‌یافت.^{۱۸}

به واقع، کتاب، برترین کالای فرهنگی است که اوضاع فرهنگی جامعه را تحت تأثیر خود قرار

می‌دهد؛ چنانچه تعدد عناوین و بالا بودن شمارگان و پررونق بودن بازار فروش و استقبال از نمایشگاه‌های استانی و بین‌المللی کتاب، یکی از شاخصه‌های مهم جوامع فرهنگ‌آفرین به شمار می‌رود.

در این میان باید بدین نکته توجه داشت که همان‌گونه که نشر کتب سودمند می‌تواند به اعتلای همه جانبه جامعه کمک شایان توجهی کند، انتشار کتب ضاله و گمراه‌کننده نیز می‌تواند جامعه را به سوی انحطاط رهنمون شود.

عنایت بدین مهم، حمایت از انتشار کتب نافع و سودمند، خاصه قرآن کریم، نهج البلاغه، صحیفه سجادیه و... را ضروری می‌نماید؛ بدین معنا که از یک سو شرایط برای به زیور طبع آراسته شدن آنها فراهم آید و از دیگر سو با پرداخت یارانه مناسب، قیمت فروش آنها خاصه برای نسل جوان کاهش یابد.

در این میان، راهکار مقدس و قف می‌تواند با اعمال این نوع حمایت، وضع فرهنگی جامعه را به سوی بهبود سوق دهد و عرصه را بر کتب ضاله و گمراه‌کننده‌ای که گاه به صورت زیرزمینی هم که شده، مجال نشر می‌یابند، تنگ و تنگتر کند. این مهم را می‌توان با سرمایه‌گذاری جهت چاپ کتبی که بر رد کتاب‌های گمراه‌کننده نوشته می‌شوند نیز تعقیب کرد.

در جامعه‌ای که شمیم دل‌انگیز فرهنگ انسان‌ساز اسلامی از آن استشمام می‌شود، هر قدر نشر معارف نورانی شرع مقدس محمدی (ص) گسترده‌تر باشد، بهبود وضع فرهنگی دست‌یافتنی‌تر خواهد بود.

۱۸. لولا القلم لم یستقم الملك والدين ولم یکن عیش صالح. مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۲۵۸.
۱۹. قرآن کریم، سوره نحل، آیه ۳۶.
۲۰. سیروا تصحوا.

• ۵. تأمین شهریهٔ طلاب، دانشجویان و دانش‌آموزان

پایین آوردن هزینهٔ اشتغال به تحصیل جوانان، به‌ویژه آنان که در مناطق محروم ساکن هستند، می‌تواند به ارتقای سطح معرفت و تحصیل ایشان بینجامد. ضمن آنکه این عمل شریف می‌تواند موجبات کشف و شکوفایی استعدادهای درخشانی را فراهم آورد که به واسطهٔ نبود امکانات، در محاق بی‌اعتنایی واقع شده‌اند و جامعه از برکات وجودشان محروم مانده است. علاوه بر این، بورسیه کردن فراگیران در رشته‌هایی که بهبود وضع فرهنگی جامعه سخت نیازمند آنهاست، می‌تواند از دیگر کارکردهای راهکار شریف وقف باشد. نکتهٔ حایز اهمیت دیگری که باید آن را در نظر داشت، این است که تأمین هزینهٔ تحصیل و زندگانی طلاب علوم دینی و روحانیون معظم از طریق به‌کارگیری راهکار شریف وقف، زمینه‌ای را فراهم می‌آورد که طی آن، پایداری، استقلال عمل و عدم وابستگی مالی حوزه‌های علوم دینی به اعتبارات دولتی، محفوظ می‌ماند. به گواه تاریخ، استقلال مزبور همواره استواری، نشاط و طراوت شجرهٔ طیبه اسلام را فراهم آورده و راه تسلط حکومت‌های جایز به مدارس علوم دینی را که سدی نفوذناپذیر در برابر آنان و بیگانگان بوده‌اند، بسته است.

• ۶. نشر معارف نورانی دین مبین اسلام

در جامعه‌ای که شمیم دل‌انگیز فرهنگ انسان‌ساز اسلامی از آن استشمام می‌شود، هر قدر نشر معارف نورانی شرع مقدس محمدی (ص) گسترده‌تر باشد، بهبود وضع فرهنگی دست‌یافتنی‌تر خواهد بود. جهت تحقق این مهم، پسندیده است از راهکار حسنه وقف در این موارد نیز استفاده شود:

- ایجاد خانهٔ عالم در اقصی نقاط کشور؛
- تسهیل شرایط حضور دایمی عالمان دینی در جای‌جای کشور؛
- اعزام مبلغ به خارج از کشور؛
- اعطای جایزهٔ بین‌المللی به خادمین برجسته و برگزیدهٔ فرهنگ اسلامی (در هر سال)؛
- ایجاد مؤسسات بین‌المللی اسلام‌شناسی و حمایت از مراکز موجود؛
- ایجاد شهرک دانشگاهی جهت اساتید برجستهٔ حوزه و دانشگاه (نافارغ از مشکلات به انجام مطالعات و تحقیقات در گسترهٔ معارف اسلامی و پاسخگویی به سؤالات و شبهات طرح‌شده بپردازند).

• ۷. رونق بخشی به صنعت گردشگری (خاصه جهانگردی و ایرانگردی مذهبی)

فسیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبه المکذبین؛ در زمین سیر کنید و بنگرید سرانجام کار تکذیب‌کنندگان چگونه بوده است.^{۱۹}

قرآن کریم، مشوق جهانگردی هدفمند است؛ آنچنان که پیامبر گرامی اسلام، سفر را موجب صحت و سلامت دانسته و بدان امر فرموده است.^{۲۰} عنایت بدین مطالب و توجه به مراسم الهی حج که با سفر می‌توان بدان دست یافت و نیز توجه به رسایل، جزوات و کتاب‌هایی که نویسندگان و اندیشمندان مسلمان در باب احکام و آداب سفر و مانند آن نوشته‌اند، مؤید این مطلب است که جهانگردی در اسلام از جایگاهی فرازمند برخوردار است.

همین امر باعث شده که ملت مسلمان ایران از دیرباز به سفر اهتمام ورزند و معتقد باشند که بسیار سفر باید تا پخته شود خامی.^{۲۱} گواه این مطلب، سفرنامه‌های بسیاری است که نگاشته شده و

کاروانسراهای شکوهمند متعددی که در جای جای این مرز و بوم کهن سر برافراشته‌اند. امروزه از آنجا که توسعه صنعت گردشگری، خاصه جهانگردی مذهبی، می‌تواند در زمینه اعتلای فرهنگی جامعه نقش آفرین باشد، ضروری است که فرآیند بهره‌گیری از راهکار حسنه وقف که از دیرباز در خدمت سفر و مسافران بوده است، دیگر بار احیا شود و با ایجاد مجتمع‌های فرهنگی - اقامتی بر سر راه کاروان‌های مسافرتی، از یک سو رفاه زائران و مسافران تأمین شود و از دیگر سو، زمینه آشنایی ایشان با پیشینه، فرهنگ، آداب و رسوم، زبان، دین و دیگر خصایص مردم شهر و سرزمین مقصد فراهم آید.

بدون شک، آمدوشد جهانگردان، به ویژه گردشگران مسلمان، به ارتقای سطح آگاهی و تفاهم ملل، رفع سوء تفاهم‌ها، گفتگوی سازنده ادیان، مذاهب، فرهنگ‌ها و تمدن‌ها، و نیز به رشد داد و ستدهای فرهنگی و افزایش درآمد ملی کشورها از جمله ممالک اسلامی خواهد انجامید.

چنان‌که دیدیم، نقش وقف در بهبود اوضاع

اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه چشم‌افشا و

حایز اهمیت است؛ اگرچه لازمه ایفای بایسته و

شایسته آن، بازشناسی سنت حسنه‌ای است که

سابقه‌ای درخشان و در عین حال دیرینه در

جای جای جهان خاصه دارالاسلام دارد.

وقف، راهکاری مؤثر و در عین حال مردمی است که

برپا دارندگانش به قصد تحصیل رضای الهی دست

فراسوی آن برده و باقیات‌الصالحاتی شکوهمند را

بنیان نهاده‌اند که عمران و آبادانی دارالعباده (دنیا) را

موجب شده است. در این میان، نیکوکارانی که علاوه بر اختصاص مال و ملک، عمر خویش را نیز

وقف اعتلای همه جانبه اسلام، دارالاسلام و مسلمین بلکه بشریت و ارزش‌های عالی‌انسانی

کرده‌اند، مقامی بس شامخ و رفیع دارند؛ همانان که در این راه از بذل جان و سرکشیدن باده

خوشگوار شهادت نیز فروگذار نکرده‌اند.

امید آنکه در سایه‌سار حاکمیت نظام ارجمند جمهوری اسلامی، شاهد رویکردی فراگیر به سنت

حسنة وقف و بهره‌مند شدن اجتماع از برکات عدیده آن باشیم، امری که اهتمام جدی

اندیشمندان و خداوندگاران خرد و تدبیر را می‌طلبد.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم.

۲. نهج البلاغه، ترجمه دکتر سیدجعفر

شهیدی، انتشارات علمی و فرهنگی،

تهران: ۱۳۷۳.

۳. الاسلام یقود الحیاه، محمدباقر صدر، وزارت

ارشاد اسلامی، تهران: ۱۴۰۳ه.ق.

۴. تفسیر نمونه، آیت‌الله مکارم شیرازی،

کتابفروشی اسلامیة، تهران: ۱۳۵۸.

۵. رساله توضیح المسائل، آیت‌الله بروجردی،

انتشارات جاویدان، تهران.

۶. فلسفه سیاسی، آنتونی کولینتین، ترجمه

مرتضی اسعدی، انتشارات بین‌المللی الهدی،

تهران: ۱۳۷۱.

۷. وسائل الشیعه، محمدبن الحسن الحر العاملی،

مکتب اسلامیة، تهران: ۱۴۰۱ه.ق.